

NALAZ NEUOBIČAJENE VIŠEGLAVE IGLE S BUDINJAČKE NEKROPOLE

UDK 903.25 (497.5) «638»
Primljeno/Received: 2003. 09. 14.
Prihvaćeno/accepted: 2003. 09. 15.

Želimir Škoberne
HR 10000 Zagreb
Muzej grada Zagreba
Opatička 20

U članku se obrađuje nalaz višeglave igle iz groba smještenog na ravnom dijelu, između tumula 40, 29 i 37, nekropole starijeg željeznog doba u Budinjaku (središnji dio Žumberka). U grobu je pronađen samo jedan prilog, višeglava igla, dijelom načinjena iz željeza, a dijelom iz bronce. U članku se najprije razmatra pitanje tehnologije izrade takvih igala, a potom se igla sagledava u kontekstu dosada poznatih sličnih nalaza na širem području srednje i jugoistočne Europe. Višeglave su igle dio muške halštatske nošnje 8. i 7. st. pr. Kr., a tijekom 6. st. nestaju iz uporabe.

Ključne riječi: višeglava igla, muška nošnja, bronca, željezo, Budinjak, nekropola, starije željezno doba

Uvod

U središnjem dijelu Žumberka otkriven je 1984. godine stariježeljeznodobni lokalitet koji svojim nalazima umnogome upotpunjuje naša saznanja o halštatskoj kulturi. O nalazištu pokraj sela Budinjak u središnjem Žumberku već je prije izvještavano u stručnoj literaturi (Škoberne&Lapajne 1986 : 69; Radovčić&Škoberne 1989 : 121-127; Egg i drugi 1999; Škoberne 1994; 1995; 1997; 1999; 1999a; 2001; 2001a; 2002; Križ&Škoberne 2002). Stoga u nastavku ovog rada neće biti riječi o već iznošenim stručnim i znanstvenim zaključcima o nalazištu i nalazima, već će naš interes biti usredotočen na analizu jednoga groba pronađenog tijekom arheoloških iskopavanja na Budinjaku.

Godine 1999. istražili smo na nekropoli oštećeni tumul 42 i dio ravnog terena (33 m²) između tumula 40, 29 i 37. Istraženi iskop u ravnom terenu bio je

veličine 6 x 5,5 m, neposredno uz tumul 29, pokraj njegova južnog ruba (vidi: Škoberne 1999 : 20, sl. 5). U sredini tog iskopa pronađena je, na relativnoj dubini od 55 cm, jama inhumacijskoga groba (sl. 1). Pri skeletnim ukopima na grobištu ljudske kosti, a i ostalu organsku materiju pronalazimo veoma rijetko i to uglavnom uz krupnije brončane predmete (kacigu, nanogvicu, narukvicu, veću fibulu, itd.). No, najčešće nije moguće ustanoviti ni tragove skeleta, što je bio slučaj i u ovome grobu.¹ Grobna jama bila je duljine 220 cm i širine 60 cm, orijentacije sjever - jug, s blagim zapadnim odklonom (9°). Uzimajući u obzir predloženu tipologiju ukopa na budinjačkoj nekropoli (Škoberne 1999 : 21 i dalje, sl. 6 i 21), ovaj grob pripisujemo tipu 10, koji podrazumijeva pojedinačne skeletne grobove u ravnom terenu. Za te grobove naveli smo da ih pronalazimo ukopane u ravnom terenu, plitko u zdravicu, na dubini oko 60 cm, te da

---

¹ Razlog tomu je izuzetno agresivan kemijski sastav tla ("kisela zemlja"), koji je uzrokom raspadanju kostiju i organske materije.

Sl. 1 Budinjak 1999. Sonda A Grob 1

su najskromnije opremljeni grobovi na nekropoli (isti, 34, bilj. 89, sl. 24). Ovu spoznaju nakon pronalaska spomenutoga groba možemo upotpuniti novim saznanjem.² Ono se ne odnosi na način ukopa, jer je on istovjetan, nego na materijalne ostatke pronađene u grobu. Naime, kada smo opisivali grobove *tipa 10*, naveli smo da u pravilu sadrže samo jednu posudu, a neki i pršljen. Ovaj grob nije kao ostali dosad pronađeni grobovi tog tipa (Škoberne 1999: 34) sadržavao keramički lonac, premda je i u njemu pronađen samo jedan prilog. To je igla s više glavica (sl. 2).³ Na igli su uočljive tri glavice ispod kojih su smještene dva prstena; dužina igle je 21,5 cm; igla je prilično loše sačuvana.⁴ Korpus igle je željezni kao i donji prsten, dok su gornji prsten i tri glavice brončani. S budinjačke nekropole već smo objavili jednu željeznu višeglavu

iglu (Škoberne 1999: 66 i dalje) a i jedan primjerak brončanoželjeznog nakita - vačku fibulu (Škoberne 2002: 62 i dalje).

Brončanoželjezna igla s tri glavice i dva prstena ispod glavica

Proučavanje tehnologije izrade ovog nalaza ipak je ostavilo jednu dilemu, tako da pojedine rezultate tog proučavanja treba promatrati pod pojmom «vjerojatno». Naime, najviše problema zadao nam je donji od dva prstena koji se nalaze na igli. Igla je pri «drugom prstenu» i najoštećenija, što nam je prouzročilo i dodatne probleme pri oblikovnoj i tehnološkoj interpretaciji.

Nedvojbeno je da brončane glavice i prvi prsten nisu bili izliveni na željezni korpus igle, nego nagurani i nabijeni. Kraj željezne igle lagano se konično proširuje, dvije glavice i prsten nagurani su odozgo i nabijeni s nekoliko udaraca čekićem. Zaključna glavica je jednostavno nataknuta na kraj igle i jednim udarcem pričvršćena. Nismo pronašli ništa što bi upućivalo na termičku obradu.

Ono što nam se činilo dvojbenim, to je drugi (niži; željezni) prsten na igli. On nije izrađen od bronce i čini se da je načinjen zajedno s ostalim željeznim korpusom igle. Prema stanju očuvanosti igle, on ne nalikuje trubastom proširenju. No, činjenica da je prvi prsten brončani i da je na fragmentu igle s prvim prstenom neposredno pred spojem s fragmentom na kojem je drugi prsten uočljivo lagano proširenje (vidi sl. 3; strelica pokazuje lagano proširenje igle), navodila nas je na pomisao da na željeznom korpusu igle ne možemo isključiti izvedbu trubastog proširenja. Da smo ovu varijantu prihvatili kao točnu, naš bismo primjerak oblikovno mogli označiti višeglavom iglom *tipa Este*, varijanta C (Carancini 1975: 296). To nam se činilo još prihvatljivijim što pri tipološkoj razradi igala s više glavica G. L. Carancinija nismo uočili primjerke koji bi imali više od jednog diska ispod najdonje glavice. Isto je uočljivo i na tabli kronološkog razvoja pojedinih tipova igala sjeveroistočne Italije (Pare 1998: 321, sl. 12).

No, detaljnim proučavanjem tehnologije izrade igle i komparacijom s dostupnim nam rendgenskim snimkama nekih drugih višeglavih igala u radionicama RGZM-a, odlučili smo se za varijantu bez trubastog proširenja. Naime, trubasto proširenje na svakoj

² Pri iskopavanju budinjačkoga grobišta svake godine saznajemo nešto novo; pokatkad se to odnosi na načine ukopa na nekropoli, pokatkad na grobnu arhitekturu, konstrukciju samih tumula, i na kraju uvijek na neki novi nalaz ostataka materijalne kulture kakav u ranijim istraživanjima nismo pronašli.

³ Igla je restaurirana i konzervirana u radionicama Römisch - Germanisches Zentralmuseum u Mainzu, a čuva ju Muzej grada Zagreba (inv. br. 830A).

⁴ Kao i kod drugih metalnih nalaza s budinjačkoga grobišta, «kisela» ilovača nije nam ostavila nalaz u dobrom stanju očuvanosti.

višeglavoj igli najčvršći je dio igle,⁵ pa se često u istraživanjima pronadu fragmenti igala kod kojih je sačuvan samo dio igle s trubastim proširenjem.

Zbog jačeg oštećenja na mjestu drugog prstena (željeznog), ne možemo sa sigurnošću kazati je li načinjen zajedno s ostalim željeznim korpusom igle, ili je i on, kao i brončani dijelovi, naknadno pričvršćen na iglu.

Uzimajući u obzir navedene probleme u interpretaciji igle, mišljenja smo da je ovaj primjerak, osim načinom izrade, i oblikovno rijedak primjerak ovog muškog nakita - brončanoželjezna igla s tri glavice i dva prstena ispod glavica.

Na kraju opisa igle s budinjačke nekropole kažimo da prema komparativnim nalazima ovaj zanimljiv budinjački primjerak treba vremenski pripisati ranijim primjercima višeglavih igala, Ha C 1, još u 8. st. pr. Krista.

Rasprostranjenost i datiranje igala s više glavica

Igla s više glavica pojavljuje se na širem području rasprostiranja stariježeljeznodobnih kulturnih skupina pa ćemo na početku dati sumarni prikaz njezine zastupljenosti i datiranja u pojedinim fazama ili podfazama tih skupina. Također ćemo navesti i broj pronađenih primjeraka na najznačajnijim nalazištima unutar nekog područja ili kulturne skupine. U prikazu ćemo navesti i pojedine autore koji su razmatrali vremensko trajanje i rasprostranjenost ovog stariježeljeznodobnog priloga muških grobova. Ono što je manje-više zajedničko svima, jest to da višeglave igle bez trubastog proširenja valja odrediti starijim, dok one s trubastim proširenjem, s prstenovima ili bez prstenova između glavica, kao i one tzv. *baroknih formi*, treba smatrati mlađim u njihovu međusobnom kronološkom odnosu.

Pojava igala s više glavica na prostoru Italije ograničena je na sjeverna područja (Carancini 1975: Tab. 111 D i E, Tab. 112 C, D i G; 1975a: 49-52; Lunz 1974: Tab. 81; Capuis 1998.), s najvećom koncentracijom u pokrajini Veneto i na teritoriju rasprostiranja estenske kulture.⁶ Igle s više glavica u Carancini-

Sl. 2

jevoj su sintezi razvrstane u nekoliko tipova specifičnih oblikovnih značajki, a njihova se pojava i trajanje kronološki smješta u raspon od 8. do 6. st. pr. Krista. Trubasto proširenje kao oblikovno razvijeniji element na ovim se iglama ne pojavljuje prije početka 7. st. pr. Krista,⁷ te je tako tipološka karakteristika koja obilježava mlađu varijantu igala s više glavica.

U dosadašnjim radovima o rasprostranjenosti i tipologiji igala s više glavica s trubastim proširenjem, na širem području, jednu od najdetaljnijih analiza učinio je S. Guidi (Guidi 1983).

Prvu pojavu igala s više glavica (željeznih i brončanih) u muškim grobovima svetolucijske skupine bilježimo u stupnju Ib, a potkraj te faze one već imaju i trubasta proširenja. Potonje su, uz razvijeniji oblik igala s uvinutom glavicom, glavni predstavnici muških grobova stupnja Ic 1 (Teržan&Trampuž 1975: 424).

Za razliku od estenskog područja, tipološka razvojna shema igala ovdje nije uvijek i kronološka (Gabrovec 1987: 125). Izdvajamo iglu iz Szombathyjevih iskopavanja - grob 22, koja ima željeznu iglu i brončane glavice (Teržan&Lo Schiavo&Trampuž&Orel 1984: Tab. 4C/1).

Tijekom stupnja Ic, igla i fibula, bar na početku ranije faze tog stupnja mogu još biti znaci raspoznavanja muških i ženskih grobova, premda je razlika već prilično nerazgovjetna; povećava se broj grobova u kojima se nalaze zajedno igle i fibule, a znatno je veći broj grobova s fibulama. Tijekom podfaze Ic 2 uglavnom iščezava inventar nakita faze Ib, te u fazi IIa, igle u muškim grobovima isto kao i u *stupnju zmijolikih fibula Dolenjske*, ustupaju mjesto zmijolikim fibulama (Gabrovec 1987: 126).

U Notranjskoj igle s više glavica uz igle s uvinutom glavicom vodeći su tip muškog nakita u grobovima podstupnja IIb, dok su one s trubastim proširenjem vodeći oblik muškog nakita stupnja IIc (Guštin 1975: 470-471). One prestaju biti u upotrebi tijekom stupnja Notranjska III. Igle tog stupnja su sitnije oblikovanih glavica i označavaju utjecaje istarskog i japodskog područja koji u to vrijeme izrazito intenzivno oblikuju materijalnu kulturu na Križnoj gori i Škocijanu (Guštin 1979: 27).

⁵ s izuzetkom izljevanih brončanih glavica u jednom komadu

⁶ Za rasprostranjenost igala s više glavica u pokrajini Veneto vidi: Capuis 1998 : 256, Carta 2

⁷ Mislim da u apsolutnokronološkom određenju, ovaj zaključak više ne možemo prihvatiti, zbog toga što pojedine primjerke ovih igala danas sa sigurnošću možemo datirati barem u kraj 8. st. pr. Krista kako u Italiji, tako i na drugim područjima njihova rasprostiranja.

S. Gabrovec također smatra da se te igle pojavljuju tijekom 2. stupnja. Unutar njega mogu se pretpostaviti dvije podfaze (Notranjska 2a i 2b), no sastav grobnih cjelina zasada ne dopušta razlučiti ih na zadovoljavajući način (Gabrovec 1987: 156). Kraj upotrebe igala s više glavica bilježi u stupnju Notranjska 3, koji nije problematično paralelizirati s odgovarajućim svetolucijskim (Sv. Lucija Ib 2 i Ic) i dolenskim fazama (Podzemelj 2 te Stična - Novo Mesto 1 i djelomično 2) (isti: 159).

Ranije primjerke igala s više glavica mogle bi najbolje predstavljati one s nalazišta Tržišče (Guštin 1979: 35, Tab. 17/7, brončana), Šmihel (Guštin 1979 ; 45, Tab. 59/10, željezna s jednim prstenom), te iz grobova 5, 29, 33 i 151 s nalazišta Križna gora (Urleb 1974, 48, Tab. 1/11; 50, Tab. 6/18; 51, Tab. 7/12; 62, Tab. 20/7 i 9 - kod ovih fragmenata je prema crtežima malo nejasno je li posrijedi igla s više glavica te jesu li u pitanju fragmenti jedne ili dvije različite igle. Položaj u grobu sugerira jednu iglu.). O zastupljenosti brončanoželjeznih višeglavih igala svjedoči primjerak iz groba 9, s parcele Gombač - nekropole Brežec (Vitri 1977: 64, T. 1: 9/1; Mihovilić 2001: 80).

Kod proučavanja nošnje na ranohalštatskoj nekropoli u Križnoj gori grobovi s iglom označuju *VI skupinu grobova*, kojih trajanje nije posebno određeno jer se ta skupina pojavljuje kroz cijelo vrijeme trajanja nekropole - od IIa do IIIb stupnja (vidi: Teržan 1978: 58 i 60). No, ostaje činjenica da se igla kao prilog pojavljuje počestće kod incineracijskih negoli inhumacijskih ukopa (Teržan 1978: 58).

Kod usporedbe grobova ljubljanske skupine Gorenjske s dolenskom skupinom upravo je veći postotak naočalaste fibule u ženskim grobovima i igala s više glavica u muškim grobovima najočitija razlika u oblicima nakita, koja Gorenjsku čini bližom svetolucijskoj skupini (Gabrovec 1987: 179). Unutar same žarne nekropole u Ljubljani ovaj tip igala ne predstavlja vodeći grobni prilog te vrste nakita i pronađen je u tri groba (Puš: 1971, Tab. 8/3; 33/2; 47/1) - grobu 94, 189 i 235. Višeglave igle pojavljuju se kao novi tip nakita stupnja Ljubljana IIb, a u oblikovnom smislu karakterizira ih kombinacija glavica i prstenova i izostanak trubastog proširenja (Gabrovec 1975: 343).

Na najznačajnijem i najvećem nalazištu Koruške u Frögu, igla je također glavni zastupnik muškog nakita, a u ukupnom broju igala prevladavaju one s više glavica (Modrijan 1957: 9, sl. 2).

U novoj objavi nalazišta Frög (iskopavanja od 1883. do 1892. god.) (Tomedi 2002), autor G. Tomedi razmatra i problem igala s više glavica koje je podijelio u četiri skupine: igle bez trubastog završetka, igle s pločastim prstenom u funkciji trubastog završetka,⁸

igle s trubastim završetkom, igle s jantantom (Tomedi 2002: 167-171.).

Pri razmatranju kulturnih stupnjeva dolenske skupine zabilježena je geneza igala s više glavica. Pojavu troglavih igala bilježi stupanj Podzemelj, dok su troglave igle s trubastim proširenjem već vodeći znak podstupnja Podzemelj 2 (Gabrovec 1987: 40). U mušku nošnju stupnja Stična - Novo Mesto još pripada i višeglava igla s trubastim proširenjem, koja je sada razvijenija ili ima glavice od jantara (grob s tronošcem u Novom Mestu) (isti: 48; za rasprostranjenost igala s više glavica s trubastim proširenjem vidi: Gabrovec 1968: 175-177.). U stupnju zmijolikih fibula igla kao sastavni dio muške nošnje ustupa mjesto fibuli (Gabrovec 1987: 58).

Na vačkoj nekropoli uz iglu s uvinutom glavicom višeglava igla najčešći je nalaz muških grobova. Pronađeno je šest primjeraka (svi bez trubastog proširenja) (Staré 1955: Tab. 38/8, 9, 13; 39/ 2, 3, 5), od kojih posebice izdvajamo onu koja je izrađena u kombinaciji bronce i željeza (isti: 28, Tab. 39/3). I ostala značajnija dolenska nalazišta bilježe primjerke ovih igala.⁹ Dva, Budinjaku teritorijalno najbliža primjerka brončanih višeglavih igala pronađena su u Dolenskoj na nalazištu Velike Malence (Stare 1960-61: 62, Tab. X/1; Guštin 1996: 119, sl. 6/2 - autor navodi dva primjerka višeglave igle iz groba 3, tumula 10, no mišljenja smo da u slučaju primjerka na sl. 6/3 nije riječ o igli s više glavica nego o igli s profiliranom glavicom. Taj grob datiran je podstupnjem Podzemelj 2, odnosno Ha C1.).

U susjednoj Beloj krajini na nalazištu Podzemelj pronađeno je pet primjeraka (sedam ?) koje sa sigurnošću možemo pripisati tom tipu nakita (Barth 1969: Tab. 7/8, 9/5, 17/13; Dular 1978: Tab. 15/15 i 22 - autor navodi još dvije igle na kojima je sačuvan samo dio igle s trubastim završetkom, koje također pripisuje višeglavim iglama.). Prema Barthovom opisu, igla iz groba 3 (Grm - tumul 2) izrađena je od bronce na kojoj su vidljivi tragovi željezne hrđe. Bez rendgenske snimke teško je nešto pobliže reći o tehnologiji izrade same igle, no s obzirom da se u inventaru groba sačuvala i jedna «drška» izrađena u kombinaciji bronce i željeza (Barth 1969: 117), taj grob treba povezati s brončanoželjeznim horizontom grobova halštatske kulture. Belokranjskim višeglavim iglama pridodajmo i dva novoobjavljena nalaza iz starijih iskopavanja s nalazišta Pusti Gradac. Od jedne igle sačuvan je fragment izrađen od željeza, dok je druga igla brončana. Taj brončani primjerak iz tumula 6 - groba 18, s tri glavice i dva prstena ispod glavica (Dular 2003: Tab. 49,2), oblikovno nam je posebice zanimljiv, poradi sličnosti u koncepciji izrade.

⁸ "scheibenförmiger Faltenwehr"

⁹ Brezje - jedna; šmarješke nekropole - dvije; Novo Mesto - tri

Sl. 3

U kronološkoj shemi istarske skupine bilježimo trajanje većine ovih igala u stupnju Istra III te tijekom stupnja IV (Gabrovec - Mihovilić 1987: 309-313).

Za Istru su uobičajene višeglave igle s «alterniranim rebrima» bez trubastog proširenja, pronađene u Nezakciju, Gradini nad Limom, Bermu, Sv. Martinu kod Tara i u Picugima (Mihovilić 2001: 79-80). U kontekstu ovog rada posebice bismo izdvojili igle s istarskih nalazišta koje su izrađene lijevanjem brončanih glava preko željezne igle, pronađene u Bermu, Picugima i Nezakciju, a prema grobnim cjelinama u kojima su se nalazile, datirane su od 8. st. do u 6. st. pr. Krista (ista: 80-81). U Istri kao i drugdje njihov nestanak iz inventara muških grobova dogodio se tijekom pojave zmijolike fibule, dok u vrijeme pojave čertoza fibule igla s više glavica definitivno ne čini ukras muške halštatske nošnje.

Većina višeglavih igala sa zapadnog Balkana (liburnskog i japodskog područja) ima jednu izrazitu lokalnu karakteristiku. Ovdje se razvija tip višeglave igle s rebrima između kuglica i tordiranim vratom (Glogović 1989: 12, Tab. 8/5-7), a F. Lo Schiavo ih je podijelila na *tip A* sa četiri kuglice i *tip B* sa dvije kuglice (Lo Schiavo 1970: 461-462).

O višeglavim iglama s područja sjevernog Jadrana i kvarnerskih otoka na liburnskom teritoriju ne možemo zasad mnogo zaključiti. Navest ćemo nekoliko primjeraka objavljenih igala. To su igle iz groba 69 u Ninu (Glogović 1989: 12, Tab. 8/7), Zatonu kraj Nina (Batović

1987: 369, sl. 21/24), te s nalazišta Radovin (Batović 1968: 61, Tab. XX) i Ljubač (Batović 1981: 122 - br. 264, sl. 10/38; 1987: 369, sl. 21/23; Glogović 1989: 12, Tab. 8/5). Navodno je u grobnom inventaru ninske nekropole pronađeno još šest igala *tipa A*, koje zasad nisu publicirane (Lo Schiavo 1970: 461; Glogović 1989: 12). Zanimljiva su i četiri primjerka igala s više glavica koje čuva Pomorsko-povijesni muzej u Rijeci, nažalost bez podataka o mjestu nalaženja (Glogović 1989: 12, Tab. 8/1-4). Posebice nam je zanimljiv primjerak igle (ista: 12, Tab. 8/3), *tip Redipuglia* (Carancini 1975: 292), koji ima željeznu jezgru i brončani plašt.

Iz sjeverne Dalmacije s liburnskog područja publicirani su u novije vrijeme i neki novi nalazi igala s više glavica. Prvi s «nekropola F» nalazišta Nin (Brusić 2002: 224, sl. 16/2), a drugi iz nedokumentiranih grobova s nalazišta Ljubač (isti: 229, sl. 35, 4). Na lokalitetu Gradina kod Dragišića u «južnoj Liburniji» u grobovima 5, 7, 8, 11 i 15, bilježimo čak osamnaest primjeraka (Brusić 2000: 9, T. VII/4, T. IX/15-19, T. X/1, T. VIII/1-2, T. X/14).

Pri razradi *temeljnih oblika* kulture starih Liburna višeglave igle smještene su u podfaze IIa i IIb, odnosno u 8. i 7. st. pr. Krista (Batović 1982: 17-21). Spomenimo da Liburnima nije strana ni višeglava igla s jantarnim glavicama (Batović 1981: 121 - br. 256, sl. 10/30; 1987, 363).

Da i u srednjoj Dalmaciji također trebamo računati na veću zastupljenost tog tipa nakita, svjedoči i nekoliko neobjavljenih igala koje čuva Arheološki muzej u Splitu.¹⁰ Četiri od pet igala koje potječu s gradine *Otišići* sjeverozapadno od Sinja nesumnjivo su višeglave igle, kao i dvije od četiri primjerka, nažalost bez bližih podataka o mjestu nalaženja. Dvije od njih izvedene su s tri glavice, dok bismo ostale mogli pripisati *tipu B* - iglama s dvije glavice; jedan je primjerak tipična *japodsko-liburnska igla* s rebrima između kuglica i tordiranim vratom. Možda njihova rasprostranjenost prema jugu i završava sa sjevernom Dalmacijom s obzirom da među južnodalmatinskim nalazima starijeg željeznog doba nismo uočili ovaj tip igala, premda je među njima zabilježen jedan primjerak *višeglavog privjeska* (Marijan 2002: Tab. 17/15), priloga liburnskih, a još češće japodskih grobova.

Na ličkom japodskom teritoriju bilježimo veći broj višeglavih igala. Poznate su nam sa svakog većeg japodskog nalazišta. Najveći broj primjeraka potječe iz Prozora (Drechsler-Bižić 1972-73. Tab. 11/8, 11, 13, 14; 18/6, 7; 20/10; 23/8; 29/1; 36/4; 37/3; Drechsler-Bižić 1986: Tab. 12/8) i Kompolja (Drechsler-Bižić 1961: Tab. IV/1; V/1; XI/1), a pronađene su i u Smiljanu (Hoffiller 1905: sl. 26,10), Vrepcu (Drechsler-Bižić 1958: Tab. III/20) i Dugoj Gori (Balen-Letunić

¹⁰ Za podatke zahvaljujem kolegi Kliškiću iz Arheološkog muzeja u Splitu.

1986: sl. 1/7). Oblikovno najinteresantniji primjerci za usporedbu s iglom koju prvi put objavljujemo su oni s po dva prstena ispod donje glavice, a pronađeni su u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972-73: Tab. 18/6 i 23/8). Njima možemo možda pridodati i fragment igle iz groba 63 (6) iz Kompolja, na kojoj doduše nisu sačuvane glavice nego dio s dva prstena na igli i tri grupe urezanih horizontalnih linija (Drechsler-Bižić 1961: Tab. V/10). U japodskom materijalu bilježimo i još jednu zanimljivost. Naime, zajedno uz fibule pojavljuju se privjesci čiji je gornji dio oblikovno identičan glavicama kod višeglavih igala (Drechsler-Bižić 1972-73: Tab. 12/5 i 33/2).

U popisu *prehistoričke sbirke* Arkeološkog odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu zabilježene su *Pribodače i Jegle* s nalazišta Prozor. Riječ je o možebiti čak pedesetak višeglavih igala (Ljubić 1889: 108-109, 111). Prvo su spomenute one s dvije glavice i jednim ili dva prstena ispod donje glavice; ukupno njih osamnaest, od kojih sedam s tordiranim vratom. Takve smo zbog uskoga kruga njihova rasprostiranja u ovom radu već imenovali *japodsko-liburnskim* višeglavim iglama. Na crtežima koji prikazuju pojedine od tipova koji su razlučeni prema broju glavica, prikazan je po jedan do tri primjerka. Ovaj tip predočuju dva primjerka (isti: 108, Tab. XVI/9-10). Potom se spominju one s tri glavice - njih ukupno četiri, od kojih jedna bez prstenova (isti: 108, Tab. XVI/11-13). Slijede igle sa četiri glavice, ukupno njih pet, uglavnom bez sačuvanog donjeg dijela igle, no neke od njih s tordiranim tijelom igle. Mišljenja smo da bi i primjerke *jedanaest palica* (isti: 111, Tab. XVII/35-37) mogli pripisati višeglavim iglama. Posebice su zanimljivi i primjerci igala s glavicama od jantara ili stakla, ukupno njih dvanaest (isti: 109, Tab. XVI/15-17). Osobito je interesantan opis igle koji pokazuje neke idejne sličnosti pri izradi igle s jantarnim glavicama u odnosu na primjerak brončanoželjezne igle s Budinjaka: *Na glavi palice nanizana su tri zrna od jantara, jedno pod drugim. Da se ne izvuku, pridržava ih bakrena plitica (prsten) s obje strane. Plitica iznad gornjeg zrna sastavljena je od potučene glavice same jegle, a ostale su navučene*, itd. U Ljubićevim opisima višeglavih igala nismo uočili primjenu kombinacije bronce i željeza; no, kod opisa igala s jednom glavicom navodi se takva izrada za dva primjerka (isti: 108; za dva primjerka navodi se da se "palica" proteže malko iznad krugljice, što sugerira mogućnost da je riječ o višeglavoj igli.). To je potvrda da i pri japodskom materijalu moramo računati s brončanoželjeznim horizontom (u Prozoru su pronađena i dva primjerka brončanoželjeznog kratkog mača; vidi Ljubić 1889: 146, T. XXIX/210). Ujedno smo upravo kod japodskih višeglavih igala zamijetili najveći broj primjeraka s dva prstena ispod glavica.

Na unskim nekropolama nismo uočili ovaj tip nakita.

Rane igle s više glavica s nalazišta Pivola, Legen i Šempeter vodeći su oblik muškog nakita i horizonta I skupine Martijanec - Kaptol u Donjoj Štajerskoj (Vinski-Gasparini 1987: 188, sl. 11/3-4 i 13). Iglu iz Šempetra, kao i još nerazvijene primjerke igala s više glavica iz Rifnika (Bolta 1956: 147, tab. 11; 155, tab. 13; 156, tab. 14), pripisuje se Ha B3 - stupnju i tipološki se u razvojnom slijedu one mogu smatrati još prototipovima (Vinski-Gasparini 1987: 190). Višeglave igle otkrivene su i u tumulima nedaleko od Poštele u Pivoli (Teržan 1990: T.63/10).

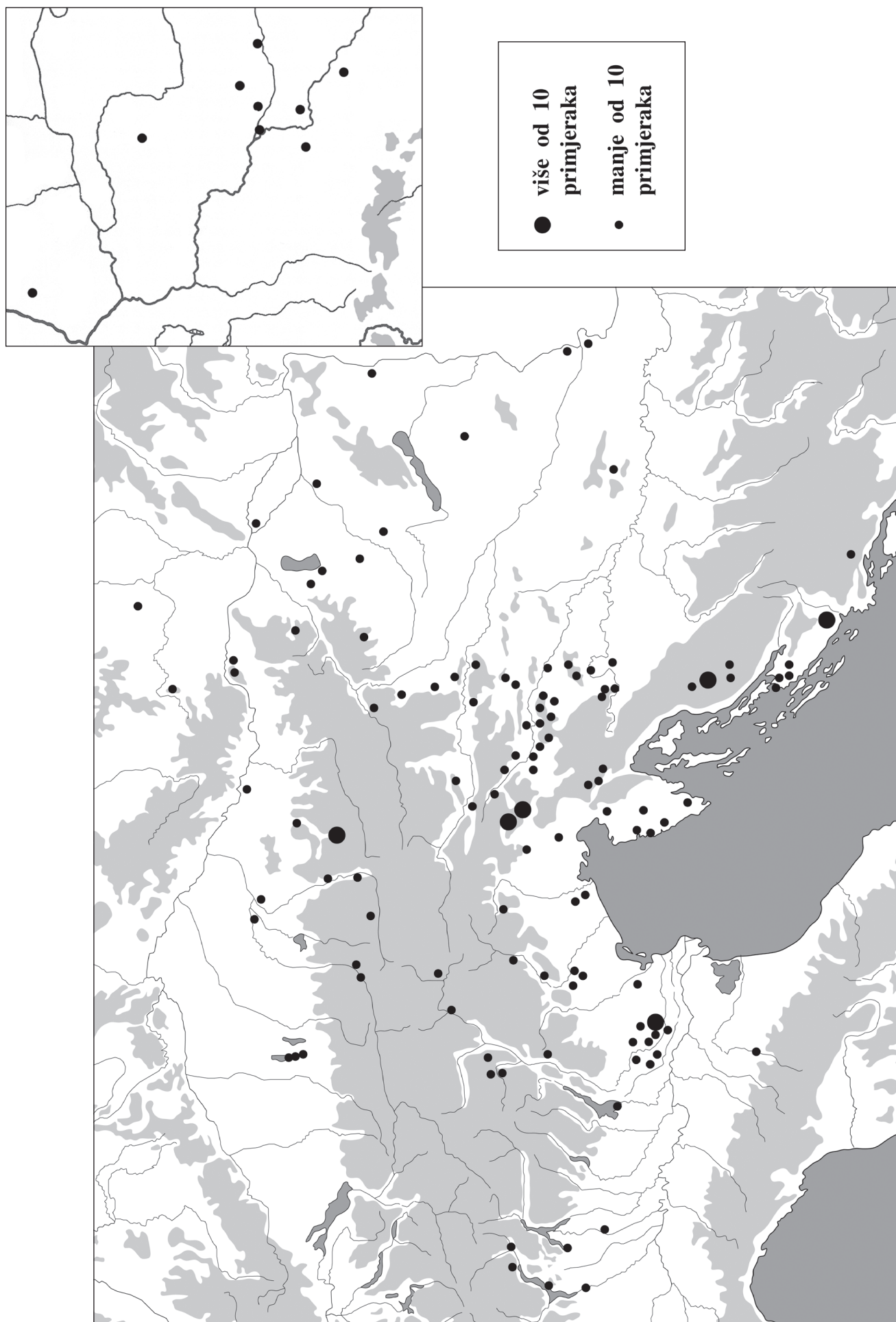
Dva primjerka igala s više glavica, pronađenih u grobu 1 tumula IV u Kaptolu, premda bez trubastog proširenja, datirana su zbog njihove razvijene, donekle *barokne forme*, zajedno s njima srodnim primjercima u stupanj Ha C2 (Vejvoda&Mirnik 1971: 191, T. VI, 1-2; Vinski-Gasparini 1987: 195). Taj smo grob naveli zbog velike sličnosti u oblikovnoj koncepciji izrade višeglave igle s budinjačkim primjerkom koji prvi put objavljujemo (pritom posebno mislimo na dva prstena smještena ispod glavica igle - Vejvoda - Mirnik 1971: T. VI, 2). Jedna od ovih igala prema G. Tomediju predstavnik je igala s pločastim prstenom u funkciji trubastog završetka, koje prema njemu kronološki treba smjestiti između igala bez trubastog završetka i igala s takvim završetkom (Tomedi 2002: 168-169).

Ovdje ćemo spomenuti i jednu varijantu višeglave igle koju većinom bilježe južnopanonska i srednjo-bosanska nalazišta. Te igle koje nazivamo tipom Donja Dolina nedavno su obrađene (Majnarić-Pandžić 2002: 283-291). One su nam posebice zanimljive poradi tehnologije izrade, jer ih sve možemo pripisati brončanoželjeznom horizontu nakita starijeg željeznog doba.¹¹

Poriječje rijeke Solbe u Gornjoj Štajerskoj s vremenski i kulturno srodnim horizontom grobova u nekropolama kod Kleinkleina i tumulima Gleistätten kod Wiesa bilježi popriličan broj igala s više glavica. Wies bilježi četiri primjerka (Radimský&Szombathy 1885: Tab. 6/11-14), a u Kleinkleinu pronađeno ih je još više. Prema objavi K. Dobiata, Höschusterwald bilježi tri primjerka (Dobiat 1980: T. 3/4; 4/3; 9/6), Ofenmacherwald dva (isti: Tab. 15/5; 18/5), te po jedan primjerak nekropole Forstwald i Grellwald (isti: Tab. 48/14 i 72/5). Njima možemo pridodati i dva primjerka iz starih iskopavanja Hartnermichelkogel - tumul 1. Igle su na ovom nalazištu datirane fazom 1 (isti: Tab. A1/16-17). Izdvojit ćemo i dvoglavu iglu s trubastim proširenjem iz groba 25, pronađenu na nalazištu Leoben-Hinterberg, na kojoj su ispod donje glavice, a prije trubastog proširenja smještena dva prstena (Modrijan 1963: 13, sl. 10).

¹¹ Kod ove varijante višeglave igle pretpostavlja se nabijanje brončanog dijela na željeznu iglu.

sl. 4 Karta rasprostranjenosti igala s više glavica; izdvojeni, nalazi igala s područja rijeke Odre

S područja Kalenderberg skupine, na nalazištu Fischau-Feichtenboden pronađen je po jedan primjerak u tumulima IV i X (Szombathy 1924: 175, tab. V/738; 187, Tab. X/839). Zanimljiv je i primjerak igle s više glavica s nalazišta Krensendorf, koja je načinjena od željeza, a na kojoj je izvedeno tauširanje brončanom žicom (Kaus 1984: 69, sl. 9).

Transdanubija također bilježi nalaze višeglavih igala. Pritom prvenstveno mislimo na nalazišta Nagyberky-Szalacka, Győrújbarát-Nagybarát, Százhalombatta i Sopron (Patek 1993: 8, Tabelle 3; 10, Tabelle 1; Tab 1/4-5). Izdvojiti ćemo još samo dva primjerka iz Vaskeresztesa (Fekete 1985: sl. 11, 1-2), a riječ je o dvije brončane višeglave igle s po četiri glavice i prstenovima između glavica te trubastim proširenjem, koje autorica paralelizira s grobom Fondo Rebato 187 iz Este-a datiranim u 7. st. i povezuje s utjecajima iz italiskog prostora (Fekete 1983: 136-137, sl. 9-10).

Nove Košariska je lokalitet na kojem sa sigurnošću bilježimo dvije (a možda i tri) višeglave igle iz tumula III i IV (Pichlerova 1969: Tab. XVII/1; XXIV/1; možda i fragment s trubastim proširenjem na Tab. XLII/3b.), pa je to nalazište koje se nalazi na graničnom području rasprostiranja tih nalaza u smjeru sjeveroistoka.

U južnoj Moravskoj u inventaru tumula 1 s nalazišta Oslavany, bilježimo zanimljivu dvoglavu brončanu iglu s dva prstena ispod glavica (Stegmann-Rajtár 1992: Tab. 45/10). Ovu, uz druge moravske igle bez trubastoga proširenja ili s njime, sintetizirao je J. Říhový zajedno s iglama iz istočnoalpskog prostora (Říhový 1979: 229-235, Tab. 67-68). Prema Říhovskom, ishodište igala s više glavica treba tražiti u istočnom i jugoistočnoalpskom prostoru, a njihov razvoj pretpostavlja iz kasnobrončanodobnih čvorastih igala tipa Velemszentvid (Říhový 1979: 231).

Najveći broj višeglavih igala različitih varijanti pronađen je u samom Hallstattu. Više od 130 primjeraka višeglavih igala publiciranih u Kromerovoj objavi materijala s ovog lokaliteta nesumnjivo svjedoči o vrlo raširenoj upotrebi rečenog tipa nakita među tamošnjim stanovništvom. Najveći dio spomenutih primjeraka, njih više od stotinu komada, čine višeglave igle s trubastim proširenjem; tek je petnaestak igala oblikovano bez njega. S obzirom na uobičajenu kronološku distinkciju igala s više glavica, koja počiva na činjenici o izvedbi trubastog proširenja ili pak njegovu izostanku, zanimljivi su slučajevi nekoliko grobova - 629, 643, 1015a, 57 - u čijim su se inventarima nalazili primjerci obiju vrsta (Kromer 1959: Tab. 136/6-7; 134/6-7; 193/11-12; 254/4-5). Samo trubasto proširenje nije uvijek naglašeno oblikovano, već pokatkad nalikuje prstenastom proširenju bez karakterističnog zadebljanja igle ponad njega, pa takve primjerke, poput onih iz grobova 838 i 905 (isti: Tab. 173/7; 182/16), smatramo izgledom vrlo usporedivim s budinjačkim. U slučaju igle iz groba 248, čije su

jantarne glavice nasadene na brončanu iglu, Kromer u opisu konstatira kako tanko oblikovana pločica služi poput trubastog završetka (isti: Tab. 36/6). Primjerak iz groba 573 navodimo poradi tehnologije izrade (isti: Tab. 108/2). Iako je velikih dimenzija (54,1 cm) i u potpunosti izrađen od bronce, ono što ga čini bliskim budinjačkoj igli jest odvojena konstrukcija igle na koju su mehanički nasadene zasebno izrađene glavice.

Pri analizi grobova halštatske nekropole, višeglave igle razmatrane su više prema načinu konstrukcije negoli prema veličini i broju glavica, premda je i to uzimano u obzir (Hodson 1990: 113). U tom smislu kronološki prioritet na nekropoli imaju one bez prstenova između glavica. Prema predloženom vremenskom slijedu karakterističnih nalaza iz muških grobova, igle s prstenovima ispod glavica,¹² datiraju se u H1 rani - Ha C1 (Hodson 1990: sl. 17, str. 98).

Alpska Austrija također bilježi više nalaza ove igle. Četiri primjerka pronađena su na žarnogrobnoj nekropoli Bischofshofen-Pestfriedhof (Lippert 1996: 241), a kao vodeći oblik muškog nakita zabilježeni su i na nekropoli Uttendorf (Moosleitner 1992: 30, sl. 26).

Nedavno objavljena publikacija T. Stöllnera koja predstavlja nalaze iz zapadnog austrijskog predalpskog prostora prikazala je dosad najiscrpniji popis i kartu nalazišta igala s više glavica s trubastim proširenjem (Stöllner 2002: 453-454, karta na predlistu publikacije). Pri kronološkom razmatranju njihova trajanja usuglasio se s Hodsonovim zaključcima, posebice se osvrćući na mlađe tipove kojima potvrde za kasnije datiranje u horizont Stična - Novo Mesto, odnosno kasni Ha C i rani Ha D1, nalazi u grobu s oklopom iz Stične i grobu s tronošcem iz Novog Mesta (Stöllner 2002: 48). Popisu igala bez trubastog završetka T. Stöllnera pridodajmo i novobjavljeni fragment višeglave igle bez trubastog završetka s nekropole Kundl, koja prema mišljenju A. Langa predstavlja najstariji nalaz s tog nalazišta (Lang 1998: 56, Tab. 132, 1629:6).

U svojoj sintezi M. Primas zabilježila je tri višeglave igle, dvije s nalazišta Valtravaglia (Primas 1970: Tab. 10/5 i Tab. 10B/1; ovi primjerci iz Valtravaglie ujedno su najzapadnije pronađeni primjerci; vidi i Lunz 1974: Tab. 81/A), a jednu s lokaliteta Arbedo (ista: Tab. 22/2). One su datirane u rani i kasni Ameno II, od kraja Ha C1 do kraja Ha D1 stupnja.

Bavarska također bilježi ovaj tip nakita i ovo područje je ujedno i sjeverozapadna granica njihova rasprostiranja. U sintezi G. Kossacka zabilježena su četiri primjerka (Kossack 1959: 288, Tab. 98/11; 99/1; 111/19; 119/43), dok na karti rasprostranjenosti igala s više glavica nije zabilježen ni jedan primjerak sjeverno od Dunava (isti: Tab. 152b (153)).

Dosadašnjim popisima i kartama višeglavih igala treba pridodati i novoobjavljene višeglave igle s područja rijeke Odre - deset primjeraka, svi bez trubastog

¹² bez obzira na trubasto proširenje

proširenja (Derrix 2001). Premda su neki zaključci C. Derrix netočni, posebice onaj kojim višeglave željezne igle razmatra u zemljopisnoj rasprostranjenosti kao tehnološku inovaciju terena što ga je obradila, ona je u svom radu uočila i neke bitne probleme vezane uz ovaj tip nakita. To se ponajprije odnosi na neujednačen terminološki pristup pri interpretaciji, posebice ranijih tipova, kao i zaključke o ishodištu višeglavih igala te njihovoj dataciji (ista: 124-126.). U kontekstu ovih novih nalaza poradi usporedbe s iglom koju objavljujemo, posebice su nam zanimljiva četiri bimetalna primjerka (ista: 125-126.).

Kao predložak za kartu rasprostiranja igala (sl. 4), poslužili su nam već objavljeni popisi ili karte rasprostiranja igala s više glavica bez trubastoga proširenja ili pak s njime (Kossack 1959; Gabrovec 1968; Lunz 1974; Carancini 1975; 1975a; Říhový 1979; 1983; Guidi 1983; Capuis 1998; Derrix 2001; Stöllner 2002; Tomedi 2002). Kartu smo nadopunili ponekim novijeobjavljenim nalazom koji dosadašnja grupiranja nisu zabilježila. Posebno nam je želja bila upozoriti na gustoću i brojnost ovih nalaza u Hrvatskoj, pronađenih na 19 nalazišta (Dalj, Batina, Kaptol, Budinjak, Duga Gora, Otišići, Prozor, Kompolje, Smiljan, Vrebac, Nin, Zaton kraj Nina, Ljubač, Radovin, Gradine kod Dragišića, Gradina nad Limom, Beram, Sv. Martin kod Tara i Nezakcij), a koji u dosadašnjim popisima i kartama rasprostiranja višeglavih igala, s iznimkom Dalja i Kaptola, uglavnom nisu razmatrani.

Zaključak

Skeletni grob iz ravnog terena s nalazišta Budinjak objavljujemo stoga što mislimo da njegovo otkriće još jedanput upozorava - upućuje na važnost istraživanja ne samo tumula nego i iskopavanja cjelokupnog ravnog terena između tumula na halštatskim nekropolama.

Ovim radom dali smo sumaran prikaz rasprostranjenosti igle s više glavica i ukazali na neke probleme pri razmatranju problematike ovog tipa muškog nakita. Rasprostire se na širokom području srednje i jugoistočne Europe, od glacijalnih jezera zapadne Lombardije na zapadu do najistočnijeg dijela Hrvatske - istočne Slavonije na istoku; od primjeraka iz doline Odre na sjeveru do Emilie Romagne i Dalmacije, odnosno istočnojadranske obale na jugu. U Hrvatskoj najviše primjeraka dosada je pronađeno na japodskom teritoriju, a unutar granica njihova rasprostiranja najistočnijim

primjercima možemo smatrati one iz Dalja (Vinski-Gasparini 1973: Tab. 120/7) i Batine (Nađ & Nađ 1964, Tab. 15/5). Pritom nismo uzeli u obzir varijantu višeglave igle *tip Donja Dolina*, koje su primjerci pronađeni istočnije na nalazištima skupine Ferigile.

U Batini bilježimo i jedan primjerak brončano-željeznog mača (Müller-Karpe 1961: 83, Tab. 62, 3).

No, prema dosadašnjem stanju istraženosti uočljivo je da se odmicanjem od Jadranskog mora njihova zastupljenost u inventarima grobova stariježeljeznodobnih skupina bitno smanjuje,¹³ pa se prema brojnosti pronađenih primjeraka na pojedinim nalazištima može vjerovati da je njihovo ishodište bio prostor *Caput Adriae* i sjeverni dio istočnojadranske obale, posebice lički japodski prostor.¹⁴

Mislimo da u potpunosti možemo prihvatiti zaključak S. Gabrovca koji pretpostavlja razvoj višeglave igle iz igala sa stožastom i okruglom glavicom (Gabrovec 1975: 343).

Iz svega je razvidno da igla kao dio halštatske muške nošnje u jugoistočnoalpskom prostoru u potpunosti nestaje potkraj ranohalštatskog doba. Pri kraju svog postojanja uočljiva je u grobovima zajedno s fibulama, da bi na kraju fibula postala sastavni dio inventara i muških grobova. Igla s više glavica nedvojbeno je najčešći prilog muških grobova 8. i 7. st. pr. Krista, dok u 6. stoljeću to definitivno prestaje biti.

U širem kontekstu rasprostiranja stariježeljeznodobnih skupina sam početak željeznog doba znači horizont željeznog nakita. Već neposredno u sljedećoj razvojnoj fazi nakita kao vodeći materijal opet nastupa bronca, ili brončano-željezni nakit, kojem je jezgra željezna, a vanjska površina brončana,¹⁵ ili je kao u slučaju budinjačkoga primjerka iz skeletnoga groba u ravnom terenu riječ o čistom mehaničkom spajanju željeza i bronce. Nemogućnost točnog interpretiranja tehnologije izrade većine igala s više glavica onemogućuje preciznije zaključke.

Ponajprije željeli smo upozoriti na ovu neuobičajenu iglu s Budinjaka i na neke mogućnosti koje bi buduća istraživanja trebala uzeti u obzir, pogotovu glede tehnologije izrade stariježeljeznodobnih brončanoželjeznih izrađevina. Danas postoji premalen broj takvih nalaza koji bi uključivao, ako ništa drugo, onda rendgenske snimke na kojima je moguće razlučiti tri osnovna načina na koji su izrađivani.¹⁶ Brončanoželjezni horizont

¹³ osim naravno u samom Hallstattu

¹⁴ Samo u Prozoru prema Ljubićevim podacima pronađeno je više od pedeset primjeraka. Ako im pridodamo kasnije nalaze; one do kojih je u posjed došao Naturhistorisches Museum Wien (1889. i 1892, šest primjeraka) te iz iskopavanja R. Drechsler-Bižić (11 primjeraka), možemo samo u Prozoru računati sa sedamdesetak primjeraka višeglavih igala.

¹⁵ bez obzira na tehniku izrade

¹⁶ Pritom mislimo na "toplo" ili "hladno" nanošenje bronce na željezo ili pak mehaničko pripasivanje brončanih ili željeznih dijelova.

osim u nakitu izražen je i kod mnogih drugih stariježeljeznodobnih izradovina, no nabranje i samo djelomična analiza tih predmeta prelazi okvire ovoga rada. Pojedine brončanoželjezne izradvine pojavljuju se među nalazima koje pripisujemo kraju brončanog doba, pa mislimo da s horizontom brončanoželjeznih nalaza trebamo računati i u najranijim počecima starijeg željeznog doba. Kartiranje tih nalaza kojih rasprostranjenost uvelike nadilazi područje rasprostiranja halštatske kulture, uz detaljnije tehnološko proučavanje

načina njihove izrade, možda će omogućiti i neka nova saznanja o tehnološkim spoznajama stariježeljeznodobnih populacija.

Velika mi je čast da sam u prilici dati svoj doprinos ovom broju časopisa koji je posvećen prof. dr. Nives Majnarić-Pandžić, mojoj profesorici prapovijesne arheologije na Sveučilištu u Zagrebu. Ona je i najodgovornija da sam se u svome stručnom i znanstvenom radu opredijelio za proučavanje upravo ovog razdoblja naše prošlosti.

POPIS LITERATURE

- Balen-Letunić 1986 D. Balen-Letunić: Revizijska iskopavanja tumula starijeg željeznog doba u Dugoj Gori. Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 10. Zagreb, 45-58
- Barth 1969 F.E. Barth: *Die Hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien)*. Antiquitas, Reihe 3, Bonn
- Batović 1968 Š. Batović: Istraživanje ilirskog naselja u Radovinu. *Diadora* 4. Zadar, 53-74
- Batović 1981 Š. Batović: Nakit u prapovijesti, katalog izložbe Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas. Zadar, 7-39; 89-150
- Batović 1982 Š. Batović: Kultura starih Liburna. *Dometi* 12. Rijeka, 7-40
- Batović 1987 Š. Batović: Liburnska grupa. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja V - Željezno doba*. Sarajevo, 339-390
- Bolta 1956 A. Bolta: Ilirske najdbe iz Rifnika pri Celju. *Arheološki vestnik* VII. Ljubljana, 259-291
- Brusić 2000 Z. Brusić: Nekropola Gradine kod Dragišića. *Radovi* 38(25), (1999). Zadar, 1-16
- Brusić 2002 Z. Brusić: Nekropole liburnskih naselja Nina i Kose kod Ljupča. *Histria Antiqua* 8. Pula, 213-242.
- Capuis 1998 L. Capuis: Rapporti tra il Veneto e la cerchia hallstattiana nella prima età del ferro. U: *Archäologische Untersuchungen zu den Beziehungen zwischen Altitalien und der Zone nordwärts der Alpen während der frühen Eisenzeit Alteuropas*. Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie 4. Regensburg, 249-263.
- Carancini 1975 G. L. Carancini: *Gli spilloni nell'Italia continentale*. Prähistorische Bronzefunde XIII/2, München
- Carancini 1975a G. L. Carancini: Gli spilloni 49-54 i 215-217. U: *Studi sulla cronologia delle civiltà di Este e Golasecca. Origines* 1975, Firenze
- Derrix 2001 C. Derrix: *Frühe Eisenfunde im Odergebiet*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 74, Freien Universität Berlin. Bonn
- Dobiat 1980 C. Dobiat: *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik*. Schild von Steier, Beiheft 1, Graz
- Drechsler-Bižić 1958 R. Drechsler-Bižić: Naselje i grobovi prehistorijskih Japoda u Vrepcu. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, serija III/1, Zagreb, 35-60
- Drechsler-Bižić 1961 R. Drechsler-Bižić: Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, serija III/2, Zagreb, 67-114
- Drechsler-Bižić 1972-73 R. Drechsler-Bižić: Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, serija III/6-7, Zagreb, 1-54
- Drechsler-Bižić 1986 R. Drechsler-Bižić: Nasebinski objekti na nekim gradinama Like. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, serija III/19, Zagreb, 107-128.
- Dular 1978 J. Dular: *Podzemelj*. Katalogi in monografije 16, Ljubljana
- Dular 2003 J. Dular: *Halštatske nekropole Dolenjske*. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 6, Ljubljana
- Egg i drugi 1999 M. Egg & U. Neuhäuser & Ž. Škoberne, mit einem Beitrag von D. Anker: Ein Grab mit Schlüsselhelm aus Budinjak in Kroatien. *Jahrb. RGZM* 45, Teil 2, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 435-472
- Fekete 1983 M. Fekete: Angaben zu Kontakten zwischen Italien und Transdanubien. *Savaria* 16. kötet (1982), Szombathely, 129-144
- Fekete 1985 M. Fekete: Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskersztes. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXVII, Budapest, 33-78
- Gabrovec 1968 S. Gabrovec: Grob s trinožnikom iz Novega mesta. *Arheološki vestnik* XIX, Ljubljana, 157-180
- Gabrovec 1975 S. Gabrovec: Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji. *Arheološki vestnik* XXIV, Ljubljana, 338-385
- Gabrovec 1987 S. Gabrovec: Dolenjska grupa - Svetolucijska grupa - Notranjska grupa - Ljubljanska grupa. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja V - Željezno doba*, Sarajevo, 29-181
- Gabrovec & Mihovilić 1987 S. Gabrovec & K. Mihovilić: Istarska grupa. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja V - Željezno doba*, Sarajevo, 293-338

- Glogović 1989 D. Glogović: *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu*. Monografije 1, Zavod za arheologiju JAZU, Zagreb
- Guidi 1983 S. Guidi: Scambi tra la cerchia Hallstattiana orientale e il mondo a sud delle Alpi nel VII secolo a.C. *Kleine Schriften* 13, Marburg
- Guštin 1975 M. Guštin: Kronologija notranjske skupine. *Arheološki vestnik* XXIV, Ljubljana, 461-506
- Guštin 1979 M. Guštin: *Notranjska*. Katalogi in monografije 17, Ljubljana
- Guštin 1996 M. Guštin: Der Grabhügel der älteren Hallstattzeit aus Velike Malence. *Akten des Internationalen Symposium Sopron 1994, Archaeolingua* 7, Budapest, 115-126
- Hodson 1990 F. R. Hodson: *Hallstatt, The Ramsauer Graves - Quantification and Analysis*. Monographien RGZM 16, Bonn
- Hoffiller 1905 V. Hoffiller: Prehistorijsko groblje u Smiljanu. *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva* n. s. VIII, Zagreb, 193-203
- Kaus 1984 K. Kaus: Zum Hexenhügel von Krensdorf. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Eisenstadt*, 60-72
- Kossack 1959 G. Kossack: *Südbayern während der Hallstattzeit*. Römisch-Germanische Forschungen 24, Berlin 1959.
- Križ&Škoberne 2002 B. Križ & Ž. Škoberne: Pregled prazgodovinskih arheoloških raziskav na Žumberku-Gorjancih. Katalog izložbe: Oživljene kulture. Ljubljana
- Kromer 1959 K. Kromer: *Das Gräberfeld von Hallstatt*. Florenz
- Lang 1998 A. Lang: *Das Gräberfeld von Kundl im Tiroler Inntal*. Frugeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 2, Rahden/Westf.
- Lippert 1996 A. Lippert: Zum Beginn der Hallstattzeit im inneren Ostalpenraum: das Gräberfeld von Bischofshofen. *Akten des Internationalen Symposium Sopron 1994, Archaeolingua* 7, Budapest, 239-254
- Lo Schiavo 1970 Fulvia Lo Schiavo: Il grupo liburnico-japodico. *Atti Acc. naz. Lincei, mem. Cl. scien. mor. stor. fil., Ser. VIII, Vol. 14, Fascicle 6, Roma*, 363-523
- Lunz 1974 R. Lunz: *Studien zur End-Bronzezeit und älteren Eisenzeit in Südalpenraum*. Origines, Firenze
- Ljubić 1889 Š. Ljubić: Popis arheološkog odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu I, Zagreb
- Majnarić-Pandžić 2002 N. Majnarić-Pandžić: Multi-headed «Pins» of the Donja Dolina Type Revisited. *Godišnjak XXXII/30 - Centar za balkanološka ispitivanja*, B. Marijan: *Željezno doba na južnojadranskom području*. VHAD 93 (2001), Split, 7-221
- Marijan 2002 K. Mihovilić: *Nesactium*. Monografije i katalogi 11 - Arheološki muzej Istre, Pula
- Mihovilić 2001 W. Modrijan: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög - Kärnten, Carintia I, 147. *Jahr., Klagenfurt*, 3-42
- Modrijan 1957 W. Modrijan: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Leoben - Hinterberg. *Schild von Steier* 11, Graz, 3-15
- Modrijan 1963 F. Moosleitner: Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Uttendorf im Pinzgau. *Katalog izložbe - Vogtturm in Zell am See 1992, Salzburg* 1993.
- Moosleitner 1992 H. Müller-Karpe: *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 6, München 1961.
- Müller-Karpe 1961 I. Nađ & P. Nađ: *Katalog arheološke zbirke dr. Imre Frey-a, Sombor 1964*.
- Nađ&Nađ 1964 Ch. Pare: Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa, Teil I: Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert v. Chr.). *Jahrb. RGZM* 45, Teil 1, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 293-433.
- Pare 1998 E. Patek: *Westungarn in der Hallstattzeit*. Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie 7, Weinheim 1993.
- Patek 1993 M. Pichlerova: *Nové Košariská*. Bratislava
- Pichlerova 1969 M. Primas: *Die südschweizerischen Grabfunde der älteren Eisenzeit und ihre Chronologie*. Monograf. Ur- und Frühgesch. d. Schweiz 16, Basel
- Primas 1970 I. Puš: *Žarnogrobišćna nekropola na dvorištu SAZU v Ljubljani*. *Razprave* VII/1, Ljubljana
- Puš 1971 V. Radimský & J. Szombathy: Urgeschichtliche Forschungen in der Umgegend von Wies in Mittel-Steiermark II. *Mitt. Anthr. Ges.* 15, Wien, 117-168
- Radimský & Szombathy 1885 J. Radovčić & Ž. Škoberne: *Zagreb prije početaka /Najstarija prošlost grada i okolice/, Zagreb*
- Radovčić & Škoberne 1989 J. Radovčić & Ž. Škoberne: *Zagreb prije početaka /Najstarija prošlost grada i okolice/, Zagreb*
- Říhovský 1979 J. Říhovský: *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet*. *Prähistorische Bronzefunde* XIII/5, München
- Říhovský 1983 J. Říhovský: *Die Nadeln in Westungarn I*. *Prähistorische Bronzefunde* XIII/10, München
- Starè 1955 F. Starè: *Vače*. *Arheološki katalogi Slovenije* 1, Ljubljana
- Starè 1960-61 V. Stare: Prazgodovinske Malence. *Arheološki vestnik* XI - XII, Ljubljana, 50-68
- Stegmann-Rajtár 1992 S. Stegmann-Rajtár: *Grabfunde der älteren Hallstattzeit aus Südmähren*. Košice
- Stöllner 2002 Th. Stöllner: *Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum*. *Archäologie in Salzburg* 3/I, Salzburg
- Szombathy 1924 J. Szombathy: Die Tumuli im Feichtenboden bei Fischau am Steinfeld. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 54, Wien, 163-197
- Škoberne 1994 Ž. Škoberne: *Željezno doba*. Katalog izložbe Zagreb prije Zagreba, Zagreb, 30-32
- Škoberne 1995 Ž. Škoberne: The early Iron age cemetery at Budinjak in the Žumberak mountains (Northwestern Croatia). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 25/3, Mainz, 291-299

- Škoberne 1997 Ž. Škoberne: Budinjak, gradišče in grobišče iz starejše železne dobe. Gorjanci - Dolenjski zbornik 1997, Novo mesto, 92-98
- Škoberne 1999 Ž. Škoberne: *Budinjak - kneževski tumul* (monografija), Muzej grada Zagreba, Zagreb
- Škoberne 1999a Ž. Škoberne: Budinjak - kneževski tumul (katalog izložbe), Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1-9
- Škoberne 2001 Ž. Škoberne: Prapovijesne kacige, u: Ružić & Škoberne: *Kacige u Hrvatskoj*, Zagreb
- Škoberne 2001a Ž. Škoberne: Budinjak in Libna - čelade istega livarja, (*katalog izložbe*), Krško
- Škoberne 2002 Ž. Škoberne: Pregled pretpovijesnih arheoloških istraživanja u Žumberku. Katalog izložbe - Žumberak od prapovijesti do kasne antike, Zagreb
- Škoberne&Lapajne 1986 Ž. Škoberne & D. Lapajne: Budinjak - nekropola starijeg željeznog doba. *Arh. pregled* 26 (1985), Ljubljana, 69-70
- Teržan 1978 B. Teržan: O halštatski noši na Križni gori. *Arheološki vestnik* XXIX, Ljubljana, 55-63
- Teržan 1990 B. Teržan: *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem*. Katalogi in monografije 25, Ljubljana
- Teržan&Lo Schiavo&Trampuž-Orel 1984 B. Teržan & F. Lo. Schiavo & N. Trampuž-Orel: *Most na Soči (S. Lucia) II*. Katalogi in monografije 23/1-2, Ljubljana
- Teržan&Trampuž 1975 B. Teržan & N. Trampuž: Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine. *Arheološki vestnik* 24, Ljubljana, 416-460
- Tomedi 2002 G. Tomedi: *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög /Die Altgrabungen von 1883 bis 1892/*. *Archaeolingua*, Budapest
- Urleb 1974 M. Urleb: *Križna gora pri Ložu*. Katalogi in monografije 11, Ljubljana
- Vejvoda&Mirnik 1971 V. Vejvoda & I. Mirnik: Istraživanja prethistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. V, Zagreb, 183-210
- Vinski-Gasparini 1973 K. Vinski-Gasparini: *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. Zadar
- Vinski-Gasparini 1987 K. Vinski-Gasparini: Grupa Martijanec - Kaptol. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja V - Željezno doba*. Sarajevo, 182-231
- Vitri 1977 S. Vitri: Scavi 1896: Fondo Gombac, La necropoli di Brežec. *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*. Monografie di preistoria 1, Trieste, 63-95

SUMMARY

A FIND OF UNUSUAL MULTI-HEADED PIN FROM THE NECROPOLIS OF BUDINJAK

Key words: multi-headed pins, male costume, bronze, iron, Budinjak, necropolis, Early Iron Age

This work offers an overview of the distribution of multi-headed pins and points out certain problems in analyzing this type of male jewellery. They extend over a wide region of central and southeastern Europe, from the glacial lakes of western Lombardy in the west to the easternmost part of Croatia - eastern Slavonia - in the east, from the Oder River valley in the north to Emilia Romagna in Italy and Dalmatia (the eastern Adriatic coast) in the south. In Croatia, the greatest number of specimens to date has been found on the territory of the Iapodes, and within the boundaries of their distribution, the easternmost examples can be considered those from Dalj and Batina.

According to the present state of research, it is apparent that their representation in the inventories of graves of the early Iron Age groups is significantly reduced in relation to their distance from the Adriatic Sea, and according to the number of discovered examples at individual sites it can be hypothesized that their point of origin was the Caput

Adriae region and the northern part of the eastern Adriatic coast, particularly the Iapodian territory in the Lika region.

The primary purpose of this article is to call attention both to this unusual pin from Budinjak as well as certain possibilities that future research should keep in mind, particularly in terms of the technology of manufacturing Early Iron Age bronze-and-iron products. Too few such finds exist today that can be analyzed by, if nothing else, x-ray, where it is possible to distinguish the three basic manners in which they were produced. A bronze-and-iron horizon can be noted for many Early Iron Age products other than jewellery, but the compilation and necessarily only partial analysis of these objects would be beyond the framework of this article. Individual bronze-and-iron products appear among finds that are attributed to the end of the Bronze Age, and thus the horizon of bronze-and-iron finds should be considered to belong to the very earliest beginnings of the Early Iron Age. The mapping of these finds, whose distribution by far exceeds the region of distribution of the Hallstatt Culture, along with a detailed technological study of the manner of their production, will perhaps offer some new knowledge about the technological capabilities of the Early Iron Age population.

Translated by B. Smith Demo